

ԷԼԵԿՏՐՈՆԱՅԻՆ ԱՊԱՅՈՒՑՅՆԵՐԻ ՏԵՂԸ ԵՎ ԴԵՐԸ ՔՐԵԱԿԱՆ
ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

ՍԱՄՎԵԼ ԴԻԼԲԱՆՂՅԱՆ

Հոդվածը նվիրված է քրեական դատավարության էլեկտրոնային ապացույցների տեղին և նշանակությանը: Այսօր էլեկտրոնային տեղեկատվությունը զգալի տեղ է զբաղեցնում հանցագործությունների բացահայտման բարդ գործընթացում, ինչը հեշտացնում է հանցագործությունների դեմ պայքարը: Քրեական դատավարության օրենսդրությամբ էլեկտրոնային տեղեկատվության հավաքագրման, ստուգման և գնահատման իրավական կարգավորումը անհրաժեշտ է դրանց արդյունավետ օգտագործման համար: Գործող քրեական դատավարության օրենսդրության շրջանակներում բազմաթիվ հարցերի իրավական կարգավորման բացակայությունը կասկածի տակ է դնում այս տեղեկատվության հուսալիությունը:

Բանալի բառեր – քրեական դատավարություն, էլեկտրոնային ապացույցներ, հանցագործությունների բացահայտում, էլեկտրոնային նամակներ

Հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտներում սրընթաց զարգանում են տեղեկատվական-թվային տեխնոլոգիաները էապես փոխելով մարդկանց կյանքը, և մարդկությունը չի հասցնում ամբողջությամբ յուրացնել և կիրառել դրանց հնարավորությունները:

Թվային տեխնոլոգիաները կիրառվում են նաև իրավունքում: Այսօր, առավել քան երբևէ, մեծ քանակությամբ տեղեկություններ ձեռք են բերվում տեղեկատվական նոր տեխնոլոգիաների միջոցով: Քրեական գործով վարույթի իրականացման ընթացքում հանրորեն վտանգավոր արարքների բացահայտման համար անհրաժեշտություն է առաջանում օգտագործել տեղեկություններ ձեռք բերելու՝ օրենքով նախատեսված բոլոր հնարավորությունները: Դրանց արդյունավետ կիրառումը հնարավորություն է տալիս շատ արագ բացահայտելու հանցագործությունները, ի հայտ բերելու հանցագործություն կատարած անձանց: Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների կիրառումն արդեն ենթադրում է ապացուցման գործընթացում օրենսդրական համապատասխան փոփոխություններ:

Քրեական գործով վարույթի խնդիրների իրականացումը պայմանավորված է անհրաժեշտ ու բավարար տեղեկությունների ձեռքբերմամբ: Տեղեկությունը պինդ մարմին կամ հեղուկ չէ: Այն չունի հատուկ մասնիկներ, սակայն օժտված է նույնպիսի ֆիզիկական բնույթով, ինչ-

պիսին շարժումը կամ ջերմությունն է¹: Տեղեկությունն իր չէ, այլ առավելապես ֆիզիկական իրերի փոխներգործություն, որի արդյունքում նյութական աշխարհի օբյեկտները միմյանց վրա թողնում են հետքեր, որոնք վկայում են, թե ինչ է տեղի ունեցել այդ փոխներգործության ժամանակ:

Տեղեկությունը տվյալ է՝ անկախ դրա ներկայացման ձևից: Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների միջոցով ստացված տեղեկությունները լայն հնարավորություն են բացում վարույթն իրականացնող մարմինների համար: Սա նշանակում է, որ այդ տեղեկությունները պետք է օգտագործել արդյունավետ, օրենքով սահմանված ընթացակարգին համապատասխան: Իրականում քննիչի համար հաճախ դժվար է ձեռք բերել այդ տեղեկությունները, քանի որ տեղեկատվական տեխնոլոգիաների վերաբերյալ ընդհանուր բնույթի գիտելիքները բավարար չեն այն ավելի արդյունավետ կիրառելու: Այս հանգամանքը նշանակում է, որ հաճախ քննիչին անհրաժեշտ են լինում հատուկ գիտելիքներ, որոնք կարելի է ստանալ մասնագետի ներգրավմամբ:

Այդպիսի գիտելիքները շատ հաճախ անհրաժեշտ են լինում քննությանն ինքնուրույն ուղղություն տալու, վարկածներ կառուցելու, քննչական գործողություններ կատարելու ընթացքում վարույթի համար նշանակություն ունեցող հանգամանքները պարզաբանելու և դրանցում տեղ գտած տեղեկությունները հետազոտելու և օգտագործելու համար:

Այսօր էլեկտրոնային գրառումները, էլեկտրոնային փոստը, ֆայլերը քրեական գործի ապացուցողական զանգվածում նշանակալի տեղ են գրավում: Նշված թվային հետքերը թողնվում են ոչ միայն կիրահանցագործություններ կատարելիս, այլև ցանկացած դեպքում, երբ ապացուցման ենթակա հանգամանքը կարող է հաստատվել թվային եղանակով ստացված տեղեկատվության միջոցով: Էլեկտրոնային տեղեկությունները ներառում են ոչ միայն էլեկտրոնային նամակները և ֆայլերը, այլև այն տեղեկությունները, որոնք պահվում են համացանցում:

Քրեական գործերի արդյունավետ քննությունը պահանջում է քննչական և դատական մարմինների տեխնիկական այնպիսի հագեցվածություն, որը հնարավորություն կտա իրականացնելու «էլեկտրոնային գործ» մոդելը: Դատական համակարգում պետք է զարգացնել նշյալ մոդելը, որը հնարավորություն կտա էլեկտրոնային եղանակով ձևակերպել բոլոր քրեական գործերը և դատավարական գործողությունները:

Դատական համակարգում պետք է զարգացնել «էլեկտրոնային արդարադատություն» կոնցեպտը, ինչը առավել կբարձրացնի քաղաքացիների, կազմակերպությունների և դատարանի միջև փոխհամագործակցությունը, այսինքն՝ դատավարության մասնակիցները հնա-

¹ Տե՛ս **Идальго С.** Как информация управляет миром. М., 2016, էջ 8:

րավորություն կունենան շուրջօրյա վարույթն իրականացնող մարմին՝ քննիչին կամ դատարան ներկայացնել էլեկտրոնային փաստաթղթեր, ստանալ նյութերի և փաստաթղթերի էլեկտրոնային պատճենները:

Այսօր դժվար է գտնել մեկ դատավորի, որն իր դատավճիռները կամ որոշումները գրում է ձեռագիր կամ տպագրական մեքենայով: Համակարգչային տեխնիկան ակտիվորեն օգտագործվում է նաև քննիչների կողմից, ինչը հեշտացնում է հանցագործության հետքերի ամրագրումը: Այսօր այդ ամենն առավել մանրամասն կարգավորմամբ ամրագրված է ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքում:

Քրեական դատավարությունում վերը նշված փոփոխությունները կատարվում են երեք հիմնական ուղղություններով՝

✓ **«էլեկտրոնային ասպացույցների» լեգալացում:** էլեկտրոնային փաստաթղթերի (դատավարական ակտերի, արձանագրությունների, հանձնարարությունների, առարկությունների, միջնորդությունների, բացարկների, բողոքների և այլնի) ձևի և բովանդակության նկատմամբ վերաբերելի մասով (*mutatis mutandis*) կիրառվում են թղթային փաստաթղթերի համար սույն օրենսգրքով սահմանված պահանջները:

✓ **Մնցումը «էլեկտրոնային քրեական գործի»:** էլեկտրոնային եղանակով ամրագրված քրեական վարույթի նյութերը պահվում են էլեկտրոնային համակարգում (էլեկտրոնային քրեական վարույթ կամ էլեկտրոնային քրեական գործ), իսկ համակարգչային եղանակով կամ ձեռագիր պատրաստված փաստաթղթերը՝ նաև թղթային տարբերակով: Համակարգչային եղանակով կամ ձեռագիր պատրաստված փաստաթղթերը, ինչպես նաև էլեկտրոնային կրիչների բովանդակությունը ներբեռնվում են էլեկտրոնային համակարգ: Առարկաները և այլ նյութերը պահվում են որպես վարույթի էլեկտրոնային նյութերի բաղկացուցիչ մաս, իսկ դրանց լուսանկարները ներբեռնվում են էլեկտրոնային համակարգ: Այդ առարկաների և նյութերի ցանկը ևս ներբեռնվում է էլեկտրոնային համակարգ:

✓ Մարդու գործունեության մասնակի փոխարինումը մեքենայացված պրոցեսներով:

Կարծում ենք, որ ապագայում էլեկտրոնային քրեական գործը կամ էլեկտրոնային քրեական դատավարությունը կհանգեցնի մի շարք դրական փոփոխությունների՝ 1) դատավարության հրապարակայնության սկզբունքի ընդլայնման, 2) վարույթի իրականացման ողջամիտ ժամկետների պահպանման, հանցագործությունների արագ և լրիվ բացահայտման: Քրեադատավարական օրենսդրությունը նախատեսում է տեխնիկական միջոցների կիրառման հնարավորություն, մասնավորապես հարցաքննության արձանագրությունները կազմվում են էլեկտրոնային եղանակով, իսկ այնուհետև տպագրվում: Քրեադատավարական օրենսդրությունը նախատեսում է տեխնիկական այնպիսի միջոցներ, ինչպիսիք են՝ կինոնկարահանում, ձայնագրառում, տե-

սանկարահանում, պատճենահանում: Իհարկե, ցանկը վերը թվարկվածով չի սահմանափակվում, քանի որ օպերատիվ-հետախուզական գործունեության ընթացքում կիրառվում են նաև ներքին դիտում, արտաքին դիտում, կաշառք տալու և ստանալու նմանակում, էլեկտրոնային փոստի վերահսկողություն և այլն: Քրեական դատավարության նոր օրենսգրքով սահմանվում է, որ վարույթային գործողությունները ամրագրվում են էլեկտրոնային եղանակով կազմված արձանագրությամբ:

Պետք է մշակել և ներդնել էլեկտրոնային ապացույցների հայտնաբերման, ամրագրման, պահպանման, պատճենահանման, էլեկտրոնային տեղեկատվության և էլեկտրոնային կրիչների իրավական կարգավորման մոդել, ստեղծել «քրեական գործով էլեկտրոնային վարույթ և գնահատման իրավական կարգավորման մեխանիզմ», որի տակ հասկանում ենք քննության էլեկտրոնային ձևը, ներդնել նոր քննչական գործողություններ՝ «էլեկտրոնային զննում», «էլեկտրոնային պատճենահանում», «թվային խուզարկություն», «թվային առգրավում», «հանցագործությունների մասին հաղորդումների էլեկտրոնային ստուգում»:

Կարծում ենք, որ քրեադատավարական օրենսդրության մեջ իրենդեն ապացույցների, փաստաթղթերի պահպանման կարգով պայմանավորված՝ պետք է հստակ ուշադրություն դարձնել «էլեկտրոնային կրիչներին»՝ դրանք առանձնացնելով իրենդեն ապացույցներից, դրանց տալով ինքնուրույն կարգավիճակ: Էլեկտրոնային կրիչները պարունակում են բավականին մեծ քանակությամբ տեղեկատվություն:

ՀՀ քրեական դատավարության նախկին օրենսգրքում, ինչպես նաև ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքում չկա էլեկտրոնային ապացույցների կամ համակարգչային տեղեկության բնորոշումը: Քանի որ էլեկտրոնային ապացույցը քրեական դատավարությունում նոր կիրառվող հասկացություն է, հետևաբար դրա բնորոշումը, այսինքն՝ այն բնութագրող հատկանիշների ներկայացումը, ունի կարևոր նշանակություն և գտնվում է տեսական հիմնավորման փուլում:

Ըստ ESI բնորոշման՝ էլեկտրոնային ապացույց է համարվում ցանկացած էլեկտրոնային տեղեկատվություն, որը կարող է որպես ապացույց օգտագործվել դատական քննության ընթացքում²:

Քանի որ «էլեկտրոնային ապացույցներ» հասկացությունը մեր դատավարական համակարգի համար նորույթ է, հետևաբար առկա են տեսական, օրենսդրական և կիրառական մի շարք ընդհանուր հարցեր, որոնք պահանջում են համապատասխան լուծումներ: Հարկ է նշել, քանի որ թվային տեղեկատվությունը ամրագրվում է նյութական կրիչի վրա, անհնար է այն միանշանակ ընկալել զգացմունքներով: ***Էլեկտրոնային փաստաթուղթը փաստաթղթավորված տեղեկատվություն է, որը***

² St' u Основы теории электронных доказательств: монография. Под ред. д-ра юрид. наук С.В. Зуева. М., Юрлитинформ, 2019, էջ 253:

ներկայացվում է էլեկտրոնային եղանակով, այսինքն՝ այնպիսի եղանակով, որն ընկալելի է մարդուն էլեկտրոնային մեքենայի, ինչպես նաև տեղեկատվական ցանցի փոխանակման միջոցով:

Մինչև այսօր վիճահարույց է համարվում ապացույցների սահմանազատումն իր աղբյուրից: Ընդհանուր առմամբ գործող օրենսդրությունը ապացույցներ ասելով հասկանում է այն փաստական տվյալները, որոնց հիման վրա հաստատվում են քրեական գործով ապացուցման ենթակա հանգամանքները: Աղբյուր ասելով՝ հասկացվում են փաստական տվյալները փոխանցելու միջոցները՝ ցուցմունքները, փաստաթղթերը, արձանագրությունները և այլ միջոցները:

1988 թվականից քրեական դատավարությունում առաջ եկավ էլեկտրոնային տեղեկատվության գաղափարը՝ հաշվողական տեխնիկայի հիշողության մեջ տեղեկության ամրագրումը, այսինքն՝ համակարգչային փաստաթղթային ապացույցները: Թեպետ դատավարական գրականության մեջ նշվում է, որ էլեկտրոնային տեղեկությունները ապացուցողական նշանակություն կարող են ունենալ արձանագրությունների, իրեղեն ապացույցների, փաստաթղթերի և ցուցմունքների տեսքով:

Պետք է նշել, որ «էլեկտրոնային ապացույցներ» հասկացությունը միանշանակ չէ, հանդիպում ենք դրա տարբեր սահմանումների: «էլեկտրոնային ապացույց» հասկացությունը սերում է «էլեկտրոնային փաստաթուղթ» հասկացությունից՝ որպես ապացույց, տեղեկություն կամ իրեղեն ապացույց: Չնայած այն բանին, որ «էլեկտրոնային ապացույց» հասկացությունը բավականին տարածված է, սակայն որպես ապացույցի առանձին տեսակ առանձնացնելը քրեադատավարական օրենսդրության մեջ դեռևս խնդրահարույց է:

Այսպես, Ռ. Ի. Օկոնենկոյի կարծիքով, ներկա պահին դեռ շուտ է խոսել «էլեկտրոնային ապացույցներ» հասկացության մասին որպես պոզիտիվ իրավունքի կայացած կատեգորիա, իսկ ՔԴՕ-ում օգտագործվող «էլեկտրոնային տեղեկատվության կրիչներ» տերմինն անհրաժեշտ է դիտարկել միջանկյալ քայլ ռուսական քրեադատավարական իրավունքում «էլեկտրոնային ապացույցներ» հասկացության հնարավոր կիրառման ճանապարհին³: Նրա կարծիքով, էլեկտրոնային ապացույցներն ապացույցի ինքնուրույն տեսակ չեն:

Առաջին մոտեցման համաձայն՝ էլեկտրոնային փաստաթուղթը դիտվում է ինքնուրույն ապացույց, այսինքն՝ գրավոր փաստաթուղթ, որը բովանդակում է փաստերի մասին տեղեկություններ:

Երկրորդ խումբ հեղինակները էլեկտրոնային փաստաթղթերը համարում են գործի հանգամանքների մասին ինքնուրույն ապացույցներ,

---

³ См. u **Оконенко Р. И.** «Электронные доказательства» и проблемы обеспечения прав граждан на защиту тайны личной жизни в уголовном процессе: сравнительный анализ законодательства США и РФ: дис. ... канд. юрид. наук. М., 2016, էջ 20:

որոնք տեղ են գտել էլեկտրոնային կրիչների վրա և ձեռք են բերվել օրենքով սահմանված կարգով: Էլեկտրոնային փաստաթուղթը գնահատվում է որպես փաստերի և մարդկանց գործողությունների մասին տեղեկություններ, որոնք ամրագրված են արհեստական լեզվով՝ մեքենաների լեզվով, այսինքն՝ նշաններով, որոնք փաստաթղթերի ինքնուրույն տեսակ են⁴:

Կարծում ենք, որ երկրորդ մոտեցումն ավելի արդարացված է, քանի որ այդ տեղեկատվությունը ձևավորվում է հատուկ ծրագրերի օգնությամբ և ունի սեփական հատկանիշները, որոնք բնութագրական չեն նյութական հետքերին: Էլեկտրոնային տեղեկատվությունը գտնվում է ոչ թե նյութական օբյեկտների վրա, այլ պահվում է համակարգչի հիշողության մեջ, իսկ պատճենահանման դեպքում տեղեկատվության սկզբնաղբյուրը որևէ փոփոխության չի ենթարկվում:

Ապացուցման գործընթացում էլեկտրոնային տեղեկատվության և էլեկտրոնային կրիչների կիրառումը հնարավորություն է տալիս պարզելու հանցագործության դեպքը, անձի մեղավորությունը հանցագործություն կատարելու մեջ, վնասի բնույթը և չափը, մեղադրյալի անձը բնութագրող հանգամանքները:

Էլեկտրոնային կրիչի նշանակությունն այն է, որ դա հանդես է գալիս որպես ապացուցման աղբյուր, այսինքն՝ էլեկտրոնային տեղեկատվությունը պահելու և փոխանցելու միջոց: Քրեադատավարական գործող օրենսդրությամբ էլեկտրոնային կրիչների վրա բեռնված տեղեկատվությունը դասվում է այլ փաստաթղթերի շարքին:

Էլեկտրոնային կամ թվային ապացույցների՝ որպես ինքնուրույն ապացույցի հատուկ տեսակի գաղափարը ծագել է Արևմուտքում: Դեռևս 2000-ականների սկզբին ամերիկացի գիտնականները և պրակտիկները նշում էին, որ էլեկտրոնային ապացույցների հավաքման և գնահատման համար անհրաժեշտ են հատուկ գործողություններ: Այսօր տարածված է այն պնդումը, որ անհրաժեշտ է ընդարձակել կատարվող քննչական գործողությունների շրջանակը, մասնավորապես՝ թվային խուզարկությամբ, էլեկտրոնային տվյալների զննությամբ և գաղտնի քննչական գործողությունների նախատեսմամբ, ինչն արտացոլվեց նոր օրենսգրքում:

Այս կապակցությամբ պետք է ասել, որ կան երկրներ, որտեղ էլեկտրոնային ապացույցներն առանձնացված են որպես *ապացույցի առանձին տեսակ* (օրինակ՝ Խորվաթիայի օրենսդրությամբ էլեկտրոնային ապացույցները ապացույցի ինքնուրույն աղբյուր են, որի ներքո հասկացվում է էլեկտրոնային ճանապարհով ստացված տեղեկատվությունը: Որոշ երկրներում որպես ինքնուրույն ապացույց առանձնացվում են ձայնագրառումները և տեսաձայնագրառումները):

---

⁴ Ст' u Зигура Н. А., Кудрявцева А. В. Компьютерная информация как вид доказательств в уголовном процессе России: монография. М., 2011, էջ 30:

Բազմաթիվ երկրների քրեադատավարական օրենսդրությամբ էլեկտրոնային տեղեկատվությունը և էլեկտրոնային կրիչներն առանձնացված չեն որպես ապացույցի առանձին տեսակներ: Որոշ երկրների օրենքներով էլեկտրոնային եղանակով ստացվածը չի համարվում ուղղակի ապացույց: Եվրոպական երկրների օրենսդրությամբ էլեկտրոնային ապացույցների թույլատրելիության հարցը քննարկվում և լուծվում է ընդհանուր կանոններով: Գերմանիայի քրեադատավարական օրենքը բովանդակում է նորմեր էլեկտրոնային ապացույցների վերաբերյալ, մասնավորապես դրույթներ, որոնք առնչվում են քննության ընթացքում տվյալների պաշտպանությանը: Դրանցում մանրամասն կարգավորվում է էլեկտրոնային այն տվյալների ոչնչացման կարգը, որոնք չեն վերաբերում գործին: Պարունակում են նաև կարգավորումներ անձնական տվյալների պահպանության վերաբերյալ: Եվրոպական ոչ մի երկրի օրենսդրությամբ տրված չէ էլեկտրոնային ապացույցների բնորոշումը, չկան նաև առանձին կանոններ այդ ապացույցների թույլատրելիության վերաբերյալ:

ՀՀ քրեադատավարական օրենսդրությամբ դրանք դասվում են *ալլ փաստաթղթերի* շարքին, բայց ձեռք բերելու առանձին դատավարական կարգ նախատեսված չէ. այդպիսի դատավարական կարգ նախատեսվում է քրեական դատավարության նոր օրենսգրքով: Նման կարգավորումը վկայում է էլեկտրոնային ապացույցները քրեական դատավարությունում առավել ընդարձակ օգտագործելու հնարավորության մասին:

Տեղեկատվական սարքի (կրիչի) և դրանում պարունակվող տեղեկատվության ամրագրման և պահպանման առանձնահատկությունները վկայում են այն մասին, որ ՔԴՕ-ում անհրաժեշտ է սահմանել դրա արժանահավատությունը երաշխավորող պայմաններ: Անհրաժեշտ է հատուկ ռեժիմ էլեկտրոնային կրիչների և դրանցում տեղ գտած տեղեկատվության հետ աշխատելիս, որպեսզի տվյալները փոփոխության չենթարկվեն:

Անհրաժեշտ է ապահովել մասնագետի մասնակցությունը, որպեսզի համապատասխան սարքից կամ միջավայրից տեղեկատվությունը քաղվի ճիշտ: Բոլոր դեպքերում դրանք գիտական նվաճումների արդյունք են, և դրանց հետ մասնագետի աշխատանքը շատ կարևոր է: Այն հնարավորություն կտա կասկածի տակ չդնելու նման տեղեկատվության ճշտությունը, ամբողջականությունը և անփոփոխելիությունը:

Էլեկտրոնային տեղեկատվության հավաքման, ստուգման և գնահատման հարցերը բովանդակային առումով պահանջում են առանձին ուսումնասիրություն:

Այսպիսով, քրեական դատավարությունում էլեկտրոնային տեղեկատվության՝ որպես ապացույցի ինքնուրույն տեսակի նշանակությունն այն է, որ դրա շնորհիվ հետաքննության մարմինը, քննիչը, դա-

տախազը և դատարանը պարզում են քրեական գործով վարույթի ընթացքում ապացուցման ենթակա հանգամանքները, իսկ էլեկտրոնային կրիչը էլեկտրոնային տեղեկատվության պահպանման և փոխանցման միջոց է:

САМВЕЛ ДИЛБАНДЯН – Место и значение электронных доказательств в уголовном процессе. – Данная статья посвящена месту и значению электронных доказательств в уголовном судопроизводстве. Сегодня электронная информация занимает значительное место в сложном процессе раскрытия преступлений, что упростило раскрытие преступлений. Правовое регулирование сбора, проверки и оценки электронной информации уголовно-процессуальным законодательством необходимо для их эффективного использования. Отсутствие правовой регламентации многих вопросов в рамках действующего уголовно-процессуального законодательства ставит под сомнение достоверность этой информации.

Ключевые слова: *уголовный процесс, электронные доказательства, раскрытие преступлений, электронные письма*

SAMVEL DILBANDYAN – Place and Importance of Electronic Evidence in Criminal Proceedings. – This article is devoted to the place and importance of electronic evidence in criminal proceedings. Today, electronic information occupies a significant place in the complex process of solving crimes, which has simplified the solving of crimes. Legal regulation of the collection, verification and evaluation of electronic information by criminal procedure legislation is necessary for their effective use. The lack of legal regulation of many issues within the framework of the current criminal procedure legislation casts doubt on the reliability of this information.

Key words: *criminal process, electronic evidence, crime detection, emails*